

IV. Pravda

V posledním meditování jsme se zabývali otázkou, zda vůbec jsou věci a zda je můžeme poznat; jinak řečeno, položili jsme si otázku, zda existuje pravda. Správné poznání je totiž poznání *pravdivé*; jestliže jsme něco poznali, potom víme, že je opravdu možné o tom říci, že je to takové či onaké. Dnes chceme přistoupit k jinému problému, totiž k otázce: Co je pravda? Tato stará otázka, již kdysi položil Pilát Kristovi, je totiž jedním z nejzajímavějších, ale také nejtěžších filosofických problémů.

Co to tedy znamená, když řekneme, že nějaká věta, nějaký soud je pravdivý – anebo když řekneme, že nějaký člověk je pravý, opravdový přítel? To není nesnadné pochopit: že něco je pravdivé, říkáme tehdy, když toto něco přesně *odpovídá*. Tak například řekneme, že Běda je opravdový přítel, když se shoduje s naším ideálem pravého přítele, když tomuto ideálu odpovídá.

Snadno přitom vidíme, že o shodu může jít takřkajíc ve dvojím směru. Jednou tak, že *věc* odpovídá *myšlence* – například když řekneme: tento kov je pravé zlato, nebo: tento člověk je opravdový hrdina. V tom případě odpovídá věc myšlence. Tento první druh pravosti a pravdy nazývají filosofové mnohdy „ontologickým”: jde o tzv. ontologickou pravdu. V jiných případech ale naopak jsou *myšlenka*, soud, věta atd. pokládány za pravdivé tehdy, když odpovídají věci. Tento jiný druh pravdivého se dá snadno poznat podle toho, že pravdivé jsou v tomto druhém smyslu jen myšlenky, soudy, výroky – ne však věci ve světě. Tento druhý způsob pravdy se u filosofů nazývá „logická pravda”.

Omezíme se zde na tento druhý případ a ponecháme stranou onen první druh pravdy, se kterým jsou spojeny obzvlášť těžké problémy.

Co tedy je logická pravda, to si můžeme osvětlit na příkladu. Vezměme si výpověď „Dnes svítí slunce”. Tato výpověď – a tedy také jí odpovídající myšlenka – je pravdivá

jen tehdy, svítí-li dnes slunce skutečně. Z toho je vidět, že výpověď a výrok jsou logicky správné jedině tehdy, je-li tomu tak, jak vypovídají. Pokud je tomu jinak, než říkají, jsou nesprávné. To se zdá jasné a samozřejmé. Přesto však není věc zdaleka tak jednoduchá, jak bychom si zprvu mohli myslet. V souvislosti s ní totiž narážíme na dva velké a obtížné problémy.

První problém je možno formulovat takto. Je-li nějaká věta pravdivá přesně tehdy, když je tomu tak, jak praví, potom musí být pravdivá anebo nepravdivá vždy a nepodmíněně, zcela nezávisle na tom, kdo ji vyslovuje a kdy je vyslovena. Jinak řečeno, je-li nějaká věta pravdivá, potom je pravdivá *absolutně*, pro všechny lidi a všechny doby.

Proti tomu však vyvstávají různé pochybnosti. Ty jsou zčásti tak závažné, že mnozí filosofové a také mnozí nefilosofové říkají, že pravda je relativní, podmíněná, proměnlivá atd. Francouzi na to mají dokonce přísloví, které zní: „Pravdivé na této straně Pyrenejí, nepravdivé za Pyrenejemi.” A dnes se stalo přímo módou tvrdit, že pravda je relativní. Jaké jsou vlastně důvody pro takové pojetí?

Některé z těchto argumentů jsou povrchní a dají se snadno vyvrátit. Tak například se říká, že věta „Dnes prší” je pravdivá jen relativně, protože prší v Římě, ale v Mnichově ne; je tedy tato věta pravdivá v Římě, kdežto v Mnichově nepravdivá. Nebo jako v onom indickém příběhu o slepících, z nichž jeden uchopil nohu slona a řekl, že slon je jako strom, druhý však vzal do rukou chobot a tvrdil, že slon vypadá jako had.

To všechno je nedorozumění. Stačí, když uvedené věty správně v úplnosti formulujeme a řekneme jasně, co je míněno; hned pak vidíme, že tu vůbec nemůže být řeč o nějaké relativitě. Řekne-li někdo, že dnes prší, má zřejmě na mysli, že *zde* v Mnichově prší, a to v určitý den a hodinu, ne však, že prší všude. Jeho věta je tedy pravdivá nepodmíněně pro všechny lidi a doby. Také zkušenost oněch slepců se slonem není žádným důkazem proti nepodmíněnému charakteru pravdy. Jen se nepřesně vyjádřili; kdyby byl každý z nich řekl: „Pokud jde o část, které jsem se dotkl, podobá se slon stromu” atd., byla by věta nepodmíněně

pravdivá. Obtíže zde pramení z nedostatečně jasné formulace vět. Jakmile jsou však formulovány přesně, ukáže se, že jsou nepodmíněně pravdivé či nepodmíněně nepravdivé, ale vůbec ne relativní.

Známe však i vážnější námitky proti nepodmíněnosti pravdy. V protikladu k běžnému mínění neexistuje dnes jen jedna, nýbrž mnoho geometrií: vedle Euklidovy, která se učí na školách, existuje geometrie Riemanova, Lobačevského aj. A je to tak, že některé věty, které jsou pravdivé v jedné z těchto geometrií, jsou v druhé nepravdivé. Zeptáme-li se tedy dnešního geometra, zda určitá věta je pravdivá, nebo nepravdivá, musí se nás nejdříve zeptat, v kterém systému. Geometrické věty jsou tedy do značné míry relativní vzhledem k systému.

Ještě horší však je, že totéž platí v logice. Také tam máme různé systémy, takže na otázku, zda určitá logická věta je pravdivá, se vůbec nedá odpovědět bez zřetele k určitému systému. Například známá věta o vyloučení třetího – že buď prší, nebo neprší – je sice platná v tzv. klasické logice Whiteheadově nebo Russellově, ne však v logice profesora Heytinga. Pravda logických vět je tedy relativní v uvedeném smyslu.

Bylo by možné se domnívat, že snad musí existovat nějaký způsob, jak rozhodnout, který z těchto všech systémů je správný, zda platí, nebo ne. Tak jednoduché to však není. Pokud jde například o geometrii, odborníci říkají, že euklidovská se dobře osvědčuje v našem malém okolním světě, ve vesmíru však skutečností odpovídá spíše jiná. To by tedy znamenalo, že věta je za jistých okolností pravdivá, za jiných však nikoli. To je velice závažná komplikace.

Předpokládejme tedy, že je to tak, jak říkají tito znalci, že v oblasti matematiky a logiky jsou různé systémy a že určité věty mohou být v jednom z nich pravdivé, v jiném nepravdivé. Ihned pak vyvstane otázka, co nás má k tomu, abychom zvolili tento, a ne některý jiný z těchto systémů? Nejde tu přece o pouhou libovůli. Fyzik – například Einstein – zvolil určitou geometrii ne proto, že by z toho měl zábavu; měl pro to vážné důvody. Jaké důvody? Tady se vynořuje odpověď filosoficky velmi významná. Podle ní

vědec a člověk vůbec nepřijímá nějakou větu nebo soustavu za pravdivou proto, že se shoduje se skutečností, nýbrž proto, že je to pro něho *výhodné, užitečné*. Tak například fyzik volí neeuklidovskou geometrii proto, že její pomocí může snadněji a lépe – ba možná vůbec jen takto! – vytvářet své teorie a vysvětlovat skutečnost.

Je-li tomu tak, potom by se jako pravdivé měly označovat *takové* věty, které jsou pro nás užitečné. Říká se tedy, že pravda je užitečnost. To je takzvaný pragmatický pojem pravdy, který rozvinul především William James, slavný a sympatický americký myslitel, který má dnes mnoho stoupenců.

Tato nauka je správná do té míry, že nepochybně existují úseky vědy, ve kterých přijímáme některé věty jen proto, že jsou nám užitečné pro další bádání anebo pro vytváření teorií. Je tu však třeba dát pozor na dvě věci. Předně že v takových případech vlastně nevíme, zda ty věty jsou pravdivé, nebo nepravdivé; jsou totiž jen užitečné. A je těžké pochopit, proč by měl člověk této užitečnosti rovnou říkat „pravda“ a mluvit o relativitě pravdy. Za druhé je nutno mít na zřeteli, že i když jde o užitečnost, nelze nevidět, že známe alespoň některé *pravdivé* věty, čímž myslím „pravdivé“ v obvyklém smyslu slova. Fyzik kupříkladu vybudoval teorii a má za to, že je užitečná; jak to může zdůvodnit? Jen tak, že ji vyzkouší na faktech. To však opět znamená, že stanoví určité věty, které mají být potvrzeny přímým pozorováním. V nějaké laboratoři napíše pak například nějaký vědec tuto větu: „Za těch a těch okolností ukazovala ručička ampérmetru dnes v 10 hodin, 20 minut a 15 sekund tolik a tolik“. Tato věta je však pravdivá jen tehdy, když je tu skutečně *shoda*, když ručička ampérmetru skutečně v té době a za zmíněných podmínek stála tam a ne někde jinde. Tedy i jako pragmatici musíme připustit, že existují určité pravdivé věty v aristotelovském smyslu; ostatním se raději neříká „pravdivé“, nýbrž prostě „užitečné“.

Tolik pokud jde o první problém. Obrátme se nyní k druhému. Otázka tu zní: co je toto něco, s čím se věta má shodovat, aby byla pravdivá? Zdálo by se, že věc je jasná: aby věta byla pravdivá, musí se shodovat s *věcnou situací*, se

stavem věcí, jak jsou mimo nás. Avšak i zde existují pochybnosti.

Vezměme si například větu: „Tato růže je červená.“ Pokud chceme tvrdit, že je pravdivá jediné tehdy, když růže je skutečně červená, pak se dovídáme, že ve vnějším světě vůbec žádná červená není, protože všechny barvy vznikají až teprve v našich zrakových orgánech jako výsledek působení určitých světelných vln, dopadajících na naše oko. Barva jako něco vnějšího vůbec neexistuje. Tak učí naši fyziologové. Potom tedy nemůže platit, že naše věta je pravdivá, jen když souhlasí s vnějším stavem věcí, neboť takový stav vůbec neexistuje. *S čím* se tedy musí věta shodovat, aby byla pravdivá?

Tyto a podobné pochybnosti daly mnohým moderním myslitelům podnět k přijetí filosofické nauky tzv. „noetického idealismu“. Podle tohoto pojetí sice existují věci i nepodmíněné pravdy, nejsou však vně, nýbrž – v tom či onom smyslu slova – *v nás*, v našem myšlení. Pochopitelně tu hned vyvstane otázka, jak potom ještě můžeme rozeznat pravdivé věty a skutečné věci od vět nepravdivých a pouhých fantazií. Na to však idealisté odpovídají, že i z jejich hlediska tu rozdíl je. Všechno, co poznáváme, je sice dílem našeho myšlení, je *v nás*; některé z těchto předmětů však vytváříme podle jistých *zákonů*, některé libovolně. To bylo v podstatě pojetí velkého německého filosofa Immanuela Kanta, který má některé filosofické pokračovatele ještě dnes, i když nejsou četní.

Abychom si toto pojetí trochu názorněji představili, můžeme se vrátit k našemu příkladu kočky. Kočka přichází zleva, pak pokračuje za mémi zády, čili na chvíli zmizí, a potom se opět vynoří vpravo a jde dál. V minulém úvaze jsem řekl, že to je možno nejjednodušeji vysvětlit tím, že přijmeme „vnější“ kočku, která pokračuje v chůzi za mémi zády. Idealisté takovou kočku nemohou uznat, neboť vnější svět pro ně přísně vzato neexistuje. Říkají však, že kočka je skutečná do té míry, že ji myslím *podle jistých zákonů*. Není to proto žádný přelud, ale skutečnost. Ostatně celý prostor, ve kterém se spolu s kočkou nacházím, mé vlastní tělo atd. jsou také skutečné, tj. myšlené podle nějakých zákonů.

Jsou tedy *dva* možné výklady pravdy – idealistický, o němž jsme právě mluvili, a druhý, zvaný *realistický*. Oba mají své velké nesnáze a rozhodnout se pro jeden či druhý z nich není jistě snadné. Ty, kdo mají za to, že idealismus je prostě nesmysl, mohu upozornit, že mu vůbec neporozuměli. Nesmyslem by bylo, kdyby někdo popíral skutečnost a pravdu; to však idealista vůbec nedělá.

Dnešní filosofové však ve své většině nejsou idealisté. Proti této koncepci pravdy a poznání se většinou rozhodují tehdy, když přemýšlejí o otázce, co je vlastně lidské poznání. Podle idealismu musíme říci, že poznání je *tvořivé*, že *vytváří* své předměty. Je však zjevné, že naše osobní, individuální myšlení je schopno vytvořit jen velmi málo, nanejvýš smyšlené věci, fantazie, a i ty jsou většinou složeny z prvků, které nejsou nové, nýbrž jsou jen navzájem nově spojeny – jako například když si myslím Sirénu, která se skládá napůl z ženy a napůl z ryby; abych vytvořil Sirénu, musel jsem už obojí někde vidět. To je zřejmé a jisté.

Proto jsou idealisté nuceni přijímat dvojí subjekt, dvojí myšlení a dvojí já: jednak tzv. malé, osobní já – toto já nazývají „empirické“ – a velké, nadosobní, *transcendentální* já či „já vůbec“. Toto druhé, velké, transcendentální já je to, co vytváří předměty; malé, empirické já je schopno je jen přijímat tak, jak jsou oním velkým „já vůbec“ dány.

Podle odpůrců tohoto pojetí, realistů, je však toto všechno velice problematické a stěží uvěřitelné. Co to má být, to transcendentální já, které vlastně už není žádným já, které se, abychom tak řekli, vznáší nade mnou? Nesmysl, říknou realisté. Něco takového vůbec neexistuje a je to také těžko pochopitelné. A k tomu ještě přistupuje to, že když o našem poznání blíže uvažujeme, vychází najevo, že v něm různé věci vzájemně kombinujeme a spojujeme, možná sem tam i něco nového vytvoříme – ale vposledku spočívá poznání v tom, že *uchopujeme* nějaký předmět, který tu už nějakým způsobem je, který existuje, a to mimo poznání.

Spor mezi idealismem a realismem je tedy sporem o to, jak pojímat poznání: je to *vytváření* či *uchopování* předmětů? Rozhodneme-li se pro idealistické řešení, budeme se muset potýkat se vskutku obrovskými potížemi. Mnohem lepší je

– jak říkají realisté – přidržet se prvotního názoru, a to tím spíše, že se zdá lépe vystihovat povahu poznání.

Ovšemže i realistické pojetí má své velké obtíže. O jedné jsem se již zmínil – je to obtíž, která pramení z vědecky doloženého faktu, že ve světě patrně neexistují barvy. Vypadá to tak, jako bychom byli, alespoň v tomto případě, svým poznáním přece jen něco vytvořili, a to barvy. Na tomto příkladě bychom si mohli ukázat, jakou odpověď na to mají realisté.

Říkájí k tomu dvě věci. Předně to, že hranice mezi poznávajícím subjektem a vnějším světem neleží na lidské kůži. Jsou mnohem spíše tam, kde se odehrává přechod mezi fyzickými a psychickými procesy. Duch uchopuje události tak, jak se projevují v organismu. Vezmeme-li si červené brýle, uvidíme zelené předměty černě – a přece nikdo nebude tvrdit, že jsme tuto černou barvu vytvořili svým poznáním – je naopak výsledkem působení brýlí. Podobně je tomu s očima.

Za druhé realisté říkají, že velice často postihujeme věci nikoli tak, jak jsou samy o sobě, nýbrž tak, jak *na nás působí*, uchopujeme tedy vztah mezi věcmi a naším tělem. Například když ponoříme pravou ruku do horké vody a levou do studené a potom obě do vlažné, pak v pravé ruce pocítujeme chlad a v levé teplo. To je podle realistů jasné. Náš smysl pro teplotu zachycuje totiž rozdíl mezi teplotou kůže končetiny našeho těla a vnějším světem. Tento smysl teplotu *zachycuje*, ale vůbec ji nevytváří, neboť ta je *daná*.

Jiná obtíž, která je poněkud subtilnější a kterou idealisté často zdůrazňují, spočívá v tom, že to, co je poznáváno, musí být *uvnitř*, tedy ne vně poznání; o nějakém vnějšku tedy nelze ani mluvit. Na to však odpovídají realisté, že je to nedorozumění a pověra. Poznání se tu pojímá jako jakási krabice, přičemž věc může být uvnitř nebo vně této krabice. Avšak poznání zcela určitě není nějaká krabice. Nejlépe uděláme, když je přirovnáme, jako to učinil Edmund Husserl, ke zdroji světla: dopadne-li světelný paprsek na věc, která je ve tmě, ocitne se tato věc na světle, a přesto není uvnitř světelného zdroje.

Já sám jsem se před lety po těžkém zápase rozhodl pro

realismus a čím víc o tom přemýšlím, tím víc jsem přesvědčen, že toto pojetí pravdy je správné. Víím, že ne každý učiní totéž rozhodnutí, neboť je to otázka velice nesnadná. Avšak zcela nezávisle na tom, jaké řešení přijmou druzí, bych chtěl varovat před *jedním* nedorozuměním. V tomto problému se člověk musí rozhodnout *úplně*. Je nutno pojmout *celé* lidské poznání buď jako uchopování, nebo jako vytváření předmětu. Jakýkoli kompromis je tu nesprávný. A tedy také mimo jiné onen běžný názor, podle kterého nalézáme sice ve vnějším světě tvary a světelné vlny, ale barvy ne. Je třeba říci, že buď vnější svět vůbec neexistuje a všechno vytváří náš duch, nebo že naopak nevytváří nic kromě kombinací obsahů a že všechno, co poznáváme, musí nějakým způsobem být dáno vně lidského ducha.

Významný německý psycholog Fechner napsal kdysi spis, ve kterém proti sobě postavil svět denní a svět noční, v němž nejsou žádné barvy, žádné zvuky, pouze mechanické pohyby a tvary ve tmě. Toto noční pojetí rozhodně zavrhl. Bude vás možná zajímat, že dnes filosofové většinou sdílejí jeho názor, to znamená, že jsou pro svět plný světla a proti onomu temnému pojetí.